

ISSN 1728-3671

НАУКА РЕЛІГІЯ СУСПІЛЬСТВО

3 ' 2008

Головний редактор

Шевченко А.І., чл.-кор. НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України,
д.т.н., доктор богослов'я, професор,
ректор Державного університету інформатики і штучного інтелекту

Заступники головного редактора

Білокобильський О.В., к.філос.н., доцент

Гавриш С. С., начальник Управління у справах національностей, міграцій та релігій
Донецької обласної державної адміністрації

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Беспалов М.Є., д.і.н., професор

Беловолов Ю.Г., д.і.н., професор

Беліков О.В., к.і.н., доцент

Белікова Н.Ю., к.і.н., доцент

Бобкова Н.П., к.філос.н., доцент

Гребеньков Г.В., д.філос.н., професор

Дулуман Є.К., д.філос.н., професор

Заблоцький В.П., д.філос.н., професор

Липинський В.В., д.і.н., професор

Лихолобова З.Г., д.і.н., професор

Луковенко І.Г., к.і.н.

Нікітін А.М., д.філос.н., професор

Пасько І.Т., к.філос.н., доцент

Розкошний А.П., д.і.н., професор

Фесенко А.М., к.і.н., доцент

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 3982 від 28.01.2000 р.,

ISSN 1728-3671

*Рекомендовано до друку вченою радою Державного університету інформатики
і штучного інтелекту Міністерства освіти і науки України.*

Протокол № 2 від 29.09.2008 р.

*Постановою президії ВАК України від 11.04.2001 р. № 5-05/4 журнал «Наука. Релігія. Суспільство»
внесено до переліку фахових наукових видань України з філософських наук.*

*Постановою президії ВАК України від 12.06.2002 р. № 1-05/6 журнал «Наука. Релігія. Суспільство»
внесено до переліку фахових наукових видань України з історичних наук.*

Електронна версія знаходиться на: <http://www.iai.donetsk.ua>

Т.А. Зінов'єва

Одеський національний політехнічний університет, Україна

ФЕСТИВАЛЬ ТА ТЕАТРАЛЬНІСТЬ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ НА МАТЕРІАЛАХ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ РЕКОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

У статті проаналізовано специфіку вияву театральних рис і фестивальності військово-історичних реконструкцій українського козацтва, а також визначено їхню культурну роль у полі сучасної української культури.

Запорізьке козацтво – яскрава сторінка українського минулого, воно історично було носієм національної ідеї, охоронцем традицій. Навіть після епохи царського правління та радянської влади в сучасній свідомості зберігається асоціативний зв'язок козацтва з Україною. У ситуації відродження інтересу до української історії та культури, феномен козацтва привертає велику увагу. Останнім часом з'явилося багато культурно-мистецьких рухів, що осмислюють козацтво у різних форматах: музейному (музеї козацтва під відкритим небом у Хортиці, містечка козацьких майстрів та інше), святковому (свята козацьких розваг та військового мистецтва), історично-ігровому («Богатирські ігри» на Хортиці, «Козацькі ігри» у Хмельницьку, Києві, Черкасах, Криму та ін.), клубному (клуби військово-історичної реконструкції – ВІР), фестивальному (музичний фестиваль козацької військової пісні, театралізовані фестивалі ВІР («Терра Героїка» у Кам'янець-Подільському, «Сила України» у Запоріжжі).

Рух військово-історичної реконструкції та фестивалі в історичних місцях Європи є неодмінною ознакою культурного життя цивілізованого світу протягом останніх 30 років. Військово-історична реконструкція або «жива історія» – це відтворення якої-небудь історичної¹ події (битви, походу, операції і т.ін.) в наші дні. На сьогодні військово-історичні заходи є одною з найпопулярніших форм дозвілля у світі. Як приклад можна навести Ватерлоо в Бельгії, Бородіно в Росії, Грюнвальд в Польщі, Лейпциг в Німеччині, Булонь у Франції, Геттисберг у США.

Рух військово-історичної реконструкції в Україні має також вагомі здобутки. Історики-професіонали та аматори воєнної історії проводять масштабні військово-історичні акції, присвячені подіям як давньої, так і модерної історії країни. Це і заходи під Києвом, на Лютізькому плацдармі, присвячені героїчній обороні й визволенню Києва під час Другої світової війни, масштабні батальні дійства на Сапун-горі у Севастополі, військово-історичні пам'ятні заходи у Луцьку та Хмельницькому, Запоріжжі, Харкові та інших містах України. Зокрема, у Кам'янець-Подільському, починаючи з 2005 року, щорічно проходить ВІР-фестиваль «Терра-Героїка», в основу якого покладені реальні події Жванецької кампанії козацько-селянського війська під проводом Богдана Хмельницького проти військ польського короля Яна-Казимира (1653 – 1654 рр.) і приурочено до Дня Святої Покрови – Дня українського козацтва. Про масовий характер,

¹ На Заході військово-історичну реконструкцію часто називають «Терра Героїка» – «жива історія».

популярність та силу цього мистецького заходу свідчить численність його учасників¹. У Полтаві планується реконструкція ролі козацтва у битві 1709 року; учні хмельницького клубу «Воїн» демонструють військово-прикладне мистецтво рукопашного бою козаків. Такий самий характер діяльності має фольклорно-етнографічний комплекс на Хортиці, де відтворюються не лише батальні сцени, а й побут, військова та господарська діяльність, обряди та традиції запорізьких козаків. Так, на території цього комплексу розташовані постійно діючі експозиції, де представлені картини батальної тематики запорізького художника Мирослава Добрянського та українські народні костюми Таїсії Мазур. У виставу театру «Козацька залого» входять елементи вольтижування, джигітування, робота гарапником, козацькі ігри, розваги, танці.

Явище військово-історичних реконструкцій, що набуває сили останніми роками в Україні, ще не отримало належного наукового осмислення. Залишаються відкритими питання ігрової та театральної природи цих заходів, їхнього фестивального характеру, та, нарешті, культурної ролі ВІР у ситуації постмодерну та глобалізації. Ці питання почасти будуть розглянуті у даній статті.

Як відомо, однією з головних метафор постмодерну є гра, вона є своєрідною моделлю для опису життєбудови. Причому гра наприкінці ХХ століття та сьогодні має різний характер. Існує думка, що гра у ситуації *fin-de-siecle* втрачає свою видовищність, що є результатом кризового стану культури, відчуття її есхатологічного настрою, нестабільності буття. Так, Й. Хейзинга пише: «Сучасна культура ледве ще “грається”; там же, де здається, що вона грає, гра ця фальшива» [1, с. 233]. Антонен Арто констатує зменшення видовищності в європейській культурі, починаючи з другої половини ХХ століття, художнім підсумком чого виявився його антитеатр, що спростовує форми театру, пропонує відмову від будь-якого зображення або знищення зображення зображенням і створює на основі театральності загальну картину світу, де «між життям і театром більше немає явного розриву і порушення зв'язків» [2, с. 217]. А.Г. Баканурський помічає, що гра на межі епох втрачає свій видовищно-ігровий зміст, а театральне оформлення буття витісняється сучасними псевдоігровими технологіями [3, с. 242].

Немає сумніву, що ВІР є грою, причому грою театральною. Але на відміну від означених форм гри початку ХХ століття, вона не є «штучно-декларативними акціями з театралізування навколишньої дійсності» [3, с. 243], вона не є «повсякденним» життям або «життям як таким» [1, с. 19]. Навпаки, гра ВІР повертається до класичних форм гри, позначених Й. Хейзингою: «Гра відособляється від “буденного” життя місцем дії і тривалістю. Вона “розігрується” в певних межах простору і часу. Її течія і сенс укладені в ній самій» [1, с. 20], а отже, набуває рис театральності.

Рух ВІР є заходом, що характеризується видовищністю: він часто включає святкову ходу учасників вулицями міста, шиккування, демонстрацію історичного вбрання, вправності і майстерності. ВІР – явище театралізоване, оскільки в ньому є свій сценарій, декорації, театральний реквізит та костюм, акторське перевтілення, є й глядачі.

¹ У фестивалі «Терра-Героїка» брали участь такі військово-історичні групи: ВІГ «Київський республіканський козацький полк» (м. Київ, Україна), ВІГ «Артилеристи» Севастопольського відділення ДВКА ТАА при Музеї Севастопольської оборони» (м. Севастополь, Україна), «Перше Польське турнірно-фехтувальне товариство “Liga Wagonow”», ВІГ «Панцерна хоругва воеводи руського князя Ієремії Вишневецького» (м. Варшава, Польща), ВІГ «Келецьке артилерійське братство» (м. Кельце, Польща), ВІГ «Регімент Його королівської милості Владислава IV» (м. Варшава, Польща), ВІГ «Група фехтування й давнього танцю “Logica”» (м. Варшава, Польща), ВПІГ «Козацька хоругва» (м. Кельце, Польща), ВІГ «Вольна компанія Сарматська» (Вроцлав, Польща), ВІГ «Магна Могавія» (м. Брно, Чехія), ВІГ «5 Стрілецький Московський приказ» (м. Москва, Росія), ВІГ «13 Московський Стрілецький приказ Степана Янова» (м. Москва, Росія) та інші.

Примітно, що для позначення військово-історичних реконструкцій часто вживають театральні терміни «дійство», «шоу» (на відміну від «тактики»). Про театральний характер ВІР свідчить і той факт, що їхньою сценарною основою можуть виступати не лише історичні події, а й художні твори. Так, Хмельницький військово-історичний клуб брав участь у виїзних іграх: «Конан» (за твором Р. Говарда «Серце Арімана»), «Макбет» (В. Шекспір); проводив домашні ігри «Смерть князя Володимира» (Київська Русь, X ст.) і таке інше [4]. Навіть історичний сценарій не обмежується лише битвами, а може включати й драматичні епізоди з повсякденного життя минувшини. Наприклад, на фестивалі «Терра-Героїка 2006» було інсценізовано типову для XVII століття сценку: «Частина гарнізону вимагала від каштеляна замку і керівника оборони замку виплати зарплатні, адже більшість частин в гарнізоні були найманими. Реєстрові козаки та польська піхота вимагали виплатити їм заборговане, але каштелян довго відмовлявся. Закипів бій. Вірні каштелянові війська відганяли вогнем протестувальників, мури фортеці здригалися від пострілів гармат і мушкетів. Але врешті-решт каштелян зрозумів, що коли він не виплатить заборгованого, то війська покинуть гарнізон, а напередодні підходу величезного турецького війська під стіни Кам'янець-Подільського зовсім нікому буде боронити місто. Тож перед глядачами розгорнулася фінальна сцена, коли каштелян таки віддав заборговане військам» [5].

Значну роль у ВІР відіграють декорації – місця історичних битв: Замковий міст в районі Польських фільварків та біля стін Старої фортеці (Кам'янець-Подільський), під Полтавою, на Хортиці. Театральний ефект створюють також костюми та реквізит, частину яких (особливо зброю) постачає місцева кіностудія. Так, у реконструкціях «Терра-Героїка 2007» був задіяний кінний підрозділ «Towarzystwo Jaz-dy Dawnej» [6], який додав динаміки видовищу на полі битви, використано майже 50 кг чорного пороху, у козацькому стані нараховувалось 8 польових гармат, 3 багатоствольні системи гармат, майже 90 одиниць вогнепальної зброї: мушкети та самопали відповідної історичної доби [5].

Неодмінним елементом ВІР є історичне рядження. Костюм – один з головних предметів особливої гордості ВІК¹ – виготовляється учасниками із дотриманням історичної достовірності: за стародавніми технологіями та з відповідних матеріалів. Тканини, оздоблення, покрій, методи пошиття застосовуються, як у давнину. Кожна деталь костюма досліджується і виконується із максимальною точністю. Амуніція, одяг та взуття створюються частково власноруч, а частково замовляються фаховим кравцям та шевцям. Саме процес створення та носіння історичного костюма стає у ВІР засобом театрального перевтілення, занурення у минувшину та її осмислення.

В цьому полягає відмінність ВІР-гри від гри кінця XX століття, для якої характерно не бажання зіграти роль, а виграти, отримати приз: «Зникає ігрове перевтілення, зміна “Я” на “не-Я”, натомість для гравців характерний зосереджений вираз обличчя, пов'язаний з напруженим очікуванням результату дії, що імітує гру. Функція гедонізму нового виду ігор укладена не в процесі гри, а в його результаті» [3, с. 242]. Натомість ВІР-гра – це приклад неінструментального ставлення до буття без соціально-утопічного критицизму. Діяльність військово-історичних клубів – це насамперед хобі, що не має матеріальної зацікавленості. Навпаки, цей рід діяльності потребує певних жертв – наприклад, матеріальних витрат на обмундирування.

Акторське перевтілення є невід'ємним елементом військово-історичної реконструкції. Кожний з учасників ВІГ² створює собі образ історичного персонажа, обирає собі нове ім'я і розробляє «легенду» та відповідний алгоритм поведінки. Примітно, що структура ВІГ може зумовлюватись історичними «ролями». Так, керівникам груп школи «Джур»,

¹ ВІК – військово-історичний клуб.

² ВІГ – військово-історичний гурт.

що входить до складу ВІК «Воїн»; присвоюються козацькі чини: осавул, підхорунжий, хорунжий тощо. Театральність виявляється ще й у тому, що реконструктор створює не гру-життя, а гру-театр. Він не повинен забувати, що є лише «актором історичної драми», адже учасники повинні чітко дотримуватись неписаних правил ведення бою – не завдавати надто серйозних ударів один одному. Участь у «битвах» вимагає від реконструктора не лише вміння показати військову майстерність, а й, при нагоді, показати візуальну поразку: якщо «під час атаки саме у вашу сторону був зроблений постріл – ви “уражені”» [7].

Отже, якщо гра на межі століть, як справедливо вказав А.Г. Баканурський, знаменує «завершення традиційної гри в народження, в життя, в смерть» [3, с. 242], тобто втрачає свою сакральність, то ВІР-фестивалі є, як нам видається, поверненням до первинних ритуально-сакральних форм гри, де людина може вмерти не лише у своєму звичному соціальному плані, а й ігровим чином (наприклад, у історичній «Сутичці українців та польської шляхти» на фестивалі «Терра-Героїка»), та відродитись у новій якості.

Розповсюдженою та популярною формою проведення військово-історичних реконструкцій є фестиваль – святкова зустріч, через яку однозначний пошук фактів історії перетворюється у «діалог» з минулим. Саме у ВІР-фестивалях втілюється принцип «тотальної історії», запропонований ще школою «Анналів». На фестивалях військово-історичної реконструкції проходить демонстрація не лише бойового мистецтва, а й самотньої української культури XVII ст.: прикладне мистецтво, традиції та обряди, ремесло та предмети повсякденного побуту, фольклор, страви, музика та танці, змагання та ігри. Так, на «Терра-Героїка 2006» після видовищного бою біля стін фортеці глядачі могли почути музику середньовіччя, яка набагато спокійніша за військові баталії. Виконував її ансамбль автентичної музики «Радікум» (Санкт-Петербург), який використовував волинку, лютню, барабани та бубни [5]. Часто фестиваль ВІР включає й частування, що створює особливу атмосферу народного гуляння. Так, дійство «Терра Негоїса 2007» почалося з учти, яка відбулася у Старій фортеці: «Можна було скуштувати козацької каші, українського сала з часником і чорним хлібом, а також почастуватися чарочкою хмільної та кухлем пива. За старими добрими традиціями, горілка та пиво лилися рікою» [6]. Тож фестивальність тут можна назвати сучасним форматом архаїчного гульбища. Тільки ВІР-фестиваль дає можливість відчутти смак та запах історії, подивитись на одяг наших предків зблизька і доторкнутись до нього руками. Особисте чуттєве занурення у минуле дозволяє поставити проблему ментальності, історичної свідомості, зміни культурних установ, систем цінностей у часовому вимірі.

Фестивальний простір ВІР надає можливість встановити діалог історії та сучасності: поруч з історичною реконструкцією актуалізуються співзвучні з козацькими часами сучасні творчі проекти (концерти, презентації, кіно, наукові конференції тощо), встановлюється комунікація з культурами інших країн. Такого багатовекторного діалогу культур потребує, зокрема, ВІР Полтавської битви. Як вказує Андрій Окара, цього року у реконструкції під Полтавою можуть взяти участь до 100, а у 2009 році – до 500 чоловік з України, Росії та різних країн Європи, чії представники брали участь у битві на боці Карла XII [8]. Отже, ВІР-фестиваль є полем зіткнення та комунікації не лише різних історичних міфів, але й різних картин світу, культурних парадигм.

В цьому виявляється й нова стратегія осмислення історичного минулого – плюральний постмодерний підхід, спрямований на багатьох адресатів: глядачів, аматорів, науковців. Кожний з них по-своєму прочитує культурний текст ВІР: як розвагу, як хобі та творче самовираження, як поле для наукових розвідок та теоретичних висновків. «Жива історія» – перш за все реконструкція із зануренням у відповідну епоху (атмосфера, поведінка, побут й таке інше). Сутність і мета цього руху полягають в науково обґрунтованому відтворенні військових та побутових реалій минулого на тлі пам'яток архітектури та на полях минулих битв. Відтворенням займаються як науковці, так і любителі історії на

рівні аматорських реконструкційних груп. Спираючись на архівні відомості, наукові дослідження та археологічні матеріали, такі об'єднання відтворюють одяг, спорядження, озброєння, вивчають статuti відповідних армій та особливості воєнного мистецтва певної історичної епохи. Це дозволяє і учасникам, і глядачам яскравого видовища відчувати себе часткою світової історії. Тому ВІР-фестиваль є не лише показ причин і наслідків помилок в минулому для уникнення конфронтації в майбутньому [9], не лише відтворення героїчних епізодів з історії українського козацтва за допомогою засобів військово-історичної реконструкції, а спроба встановити багаторівневий діалог з минулим, теперішнім та майбутнім. Не випадково гаслом фестивалю «Терра-Героїка» є «Шляхами минулих війн до миру, порозуміння і процвітання!» [5].

Таким чином, у ВІР-фестивалях яскраво виявляються принципи театральності, масовості, святковості та комунікативності, – риси, притаманні театральному фестивалю як мистецькій формі. Тому можна повністю погодитись зі словами А.Г. Баканурського, що *fin-de-siecle* «чреватий можливою смертю гри, таїть у собі також можливість її нового народження» [3, с. 249], знаком нового світовідчуття, народження нової гри, культури третього тисячоліття є, як видається, ВІР-фестивалі. ВІР-простір є не просто політичною акцією, парадом або навіть шоу, це певна театралізація, мистецький спосіб відчувати та досягнути власну історію, це культурний механізм, що допомагає людині у пошуку самоідентифікації в глобалізованому світі, де нівелюються усі відмінності, зокрема культурні й національні. Тому осмислення теми українського козацтва, що є важливою для створення фундаменту самовідродження нації, потребує саме такої діалогічної театральної постмодерної форми культурної комунікації, як фестиваль військово-історичної реконструкції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня: Пер. с нидерл. / Общ. ред. и послесл. Г.М. Тавризян. – М.: Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 464 с.
2. Арто А. Театр и его двойник: Пер. с фран. / Составл. и вступит. статья В. Максимова / Комментар. В. Максимова и А. Зубкова. – СПб.: Симпозиум, 2000. – 440 с.
3. Баканурский А.Г. Жизнь как игра и представление. Исследование в трех актах с прологом и эпилогом. – Одесса: Астропринт, 2001. – 256 с.
4. Хмельницкий клуб военно-исторической реконструкции «Воин». – Режим доступу: <http://blackdoc.h15.ru/other/vojn/vojn.htm>
5. Terra Heroica 2006 // Неофициальный городской портал Каменец Подольский. Кам'янець-Подільський вісник. – 10.13.2006. – Режим доступу: http://www.kam-pod.net/show_artic.php?id=48
6. Terra Geroica 2007. – Режим доступу: http://k-p.net.ua/for_siti/terra/terra%202007.shtml
7. Военно-исторический клуб Comrades in arms. Вопросы/ответы. – Режим доступу: <http://www.comrades.h1.ru/html/questions.html>
8. Окара А. Полтава-2009 як загроза та як гуманітарний ресурс // Українська правда. – 23.02.2008. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/47bfd1432f9d3/>
9. Terra Geroica 2005. – Режим доступу: http://k-p.net.ua/for_siti/terra/terra%202005.shtml

Т.А. Зиновьева

Фестиваль и театральность третьего тысячелетия на материалах военно-исторических реконструкций украинского казачества

В статье проанализирована специфика проявления театральных черт и фестивальности военно-исторических реконструкций украинского казачества, а также определена их культурная роль в поле современной украинской культуры.

T.A. Zinovyeva

Festival and Theatricality the Third Millennium on the Materials of Military Historical Reconstourctsiy Ukrainian the Cossacks

The purpose of the article is an attempt to analyse the specific of display of theatrical and festival features in the military historical reconstructions of Ukrainian the cossacks, and also to define their cultural role in the field of the modern Ukrainian culture.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2008.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

<i>Бабак І.М., Черевик В.С.</i> Соціально-психологічна адаптація студентів у ВНЗ: проблеми і перспективи.....	156
<i>Байрачний С.М.</i> Ідея правової особистості в контексті формування громадянського суспільства	161
<i>Бацьклева О.В., Пузь І.В.</i> Психосоціальні аспекти феномена агресії.....	166
<i>Зінов'єва Т.А.</i> Фестиваль та театральність третього тисячоліття на матеріалах військово-історичних реконструкцій українського козацтва	175
<i>Кіреєва Т.І., Кіреєва О.Г.</i> «Живе знання» у творчості митців	180
<i>Рудень В.В.</i> Взаємини душі та тіла – архіважливість у благополуччі стану здоров'я людини (за вислідами соціологічного дослідження)	187
<i>Щурко У.В.</i> Роль релігії в трансформації країн Центрально-Східної Європи.....	195

ІСТОРІЯ КОЗАЦТВА

<i>Білий Д.Д.</i> Роль релігії в становленні станової та національної ідентичності чорноморського козацтва (1792 – 1860 рр.).....	203
Автори номера.....	209
Рецензенти номера.....	210
Авторський покажчик.....	211
До відома авторів.....	214